

Mladen Vlashki

(Bulgaria, Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

Archives. Reconstruction. Canon. Observations on the Practices of *Transfer and Reception of Viennese Modernity in Bulgaria*

Abstract: After the social changes that took place in Bulgaria in 1989, there have been no significant alterations in the field of literature especially in the notions of canonical works and authors. In general, there has been no unified scientific policy (in the sense of organized and purposeful efforts) in this regard. That is why I share observations on my own experience, which has allowed me to construct and develop a new scientific field for our literary-historical practice – the reception of Viennese literary modernity in Bulgaria before 1944. By applying systematic approaches and the methodology of communicative literary studies, I clearly distinguish between transfer and receptive practices. As an example of the development of scholarly practices on the topic worldwide, I use the models underlying the creation of critical editions of the works of Hermann Bahr and Hugo von Hofmannsthal (I define this field as literary archeology) for gaining contextual knowledge (a field that allows reconstructive interpretations) and for processing the two fields in the project of the University of Graz “Spezialforschungsbereich Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900”.

The state of the Bulgarian literary field in the years after the changeover has been characterized by several negative trends: absence, absorbing, piecemeal research, among others. Only a few Bulgarian “canonical” authors have had critical editions. There are no Bulgarian complete up-to-date bibliographies – at least not any on the “canonical” authors. There are no major institutional projects dedicated to literary-historical research. In light of my own observations, I have come to the conclusion that we could hardly expect a new scientifically-based, methodologically-modern literary-historical narrative of a culture and literature, which (like Bulgarian culture and literature) have a historically rooted receptive nature. In other words, such a development would not be possible without gaining empirical knowledge about the individual phenomena in the field of Bulgarian literary studies and transfer practices and products, as well as about personal, local, national, regional and global contexts. Such complex scientifically-based, profound, broad and accessible knowledge could support sound and comprehensive literary-historical reconstructive approaches and could be the basis for broad discussion practices.

Archiv. Rekonstruktion. Kanon.

Über die literarische Praxis zum Thema „Transfer und Rezeption der Wiener Moderne in Bulgarien“

Resümee: Nach den gesellschaftlichen Veränderungen in Bulgarien im Jahr 1989 wurden die Vorstellungen über den literarischen „Kanon“ keinen entsprechenden Änderungen unterzogen. Diesbezüglich wird auch keine einheitliche Forschungspolitik im Lande betrieben. Ein neues wissenschaftliches Feld für die literarhistorische Praxis scheint die Rezeption der Wiener literarischen Moderne in Bulgarien bis 1944 zu sein. Dabei werden systematische Ansätze und die Methodik der kommunikativen Literaturwissenschaft angewendet. Es wird zwischen übertragenden (Transfer) und rezeptiven Praktiken (Rezeption) klar unterschieden. Verwendet werden die Modelle zur Erstellung kritischer

Editionen von Hermann Bahr und Hugo von Hofmannsthal (dieses Feld wird als literarische Archäologie definiert) und zur Gewinnung von Kontextwissen (Feld, das rekonstruktive Interpretationen zulässt). Beide Felder werden im Rahmen des Projekts „Spezialforschungsbereich Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900“ an der Universität Graz bearbeitet.

In den Jahren nach der „Wende“ haben nur wenige Werke „kanonischer“ Autoren in Bulgarien kritische Ausgaben bekommen. Es fehlt auch an einer vollständigen Bibliographie der aktuellen

Autoren und deren Werke. Nur durch neugewonnenes empirisches Wissen über Transferpraktiken und -produkte, über lokale, nationale, regionale und globale Kontexte, sowie über einzelne und persönliche Phänomene könnten umfassende literargeschichtliche Rekonstruktionsansätze hervorgerufen und die entsprechende Grundlage für fundierte Diskussionspraktiken angeboten werden.

Младен Влашки

(България, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

Архив. Реконструкция. Канон.

Наблюдения върху практическия опит по темата „Трансфер и рецепция на Виенската модерност в България“

Изминаха вече 30 години от обществения обрат и в България, който откри нови възможности за литературноисторическите изследвания. След първите години на „нови прочити“ и теоретични проблематизирания на българския литературен канон ентузиазмът от промяната, поне по мои наблюдения, се сблъска с множество трудности, които като че ли поне засега не водят до някакви съществени промени в представите ни за канонични творби и автори, въпреки усилията на отделни изследователи и издатели. Като цяло липсва единна научна политика (в смисъл на организирана и целенасочена воля) в това отношение. Затова и споделям наблюдения върху един конкретен опит, който ми позволи да конструирам и разработя едно ново за нашата литературноисторическа практика научно поле – рецепцията на Виенската литературна модерност в България до 1944 г.

За да се стигне до рецепция на един артефакт, в най-общото разбиране на това понятие като „някакъв вид прочит“, е необходимо преди момента на това действие да са били осъществени много други. Например когато става дума за литературно поле, се има предвид и издаването на книгата, нейното разпространение, преводи, реклами, коментари и т.н. Тези действия могат да бъдат обобщено наблюдавани, описвани, групирани и т.н. в един изследователски концепт, добил популярност в последните двайсетина години като „трансфер“. Ако самата рецепция е възможно да оставя във времето и пространството по-малко свидетелства за себе си, то действията по трансфера натрупват по-големи обеми от архивен материал. Този материал обаче е разположен по различен начин от материала в архива на рецепцията, защото отделните му съставни части се намират в различни архивни пространства – на производството, на дистрибуцията, на персоналните практики и т.н. През 80-те години на XX век в Германия интензивно се разви и наложи тъй нареченото комуникативно литературознание. Във връзка с него бяха създадени модели, основани на разбирането както за „комуникативно действие“ с основни аспекти като смисъл, символ, въздействие, публичност и др., така и за „литературно разбиране“ с основни аспекти като изследване на повествователни страте-

гии, рецептивна естетика, поезика и др. Последва тяхното комбиниране в схващането за „литературата като комуникация“ с полагането им в по-широките изследователски траектории на социологията на литературата и на медиазнанието. Така се очерта една комуникативна литературна формула, която взема под внимание литературната системност (в немската традиция свързана със системната теория на Никлас Луман, във френската традиция свързана с разбиранята за „полевите теории“ под мощното влияние на Пиер Бурдийо) и насочва стремящите се към комплексност литературоведи в техните проучвания, които включват цялостния комплекс от условията, които поражда една литературна идея през процесите на нейното производство, разпространение и възприемане, та до въздействията на литературните произведения помежду си и върху цялостната култура или история на човечеството.

Формулата за „литературна комуникация“ може да се използва за матрица, през която да се наблюдава „всеобхватния архив“. За малко яснота: Ако в персоналният архив на един автор можем да установим на коя дата е осъществил например един прочит, то за да установим как се е стигнало до него, трябва да се търсят аргументи за това, какви мотиви са го накарали да избере съответния текст в съответното издание и да можем да отсеем доколко тези мотиви са специфично индивидуални или са свързани с някаква група, или с някаква тенденция и т.н. Отговорите на тези въпроси се намират в множество други архиви. И докато те не бъдат обработени поне в основни линии, всяко едно заключение или елемент на исторически разказ може да се поставя под съмнение. Т.е. при една комплексна литературно-археологическа работа и последващи реконструкции, основани на документални факти и разкрити мотиви, можем да очакваме, макар и не генерално, някои промени в литературно-историческия масив на страни, чиито литературни истории не са стъпили на солидна позитивистична база или са били подложени на силен външен властови натиск – българската е тъкмо такава.

Подобна тотална обхватност на познанието за всички елементи и моменти по веригата от хрумването до световния обрат е трудно постижима в индивидуалната дейност на един литературен изследовател. С цел преодоляване на това обстоятелство през втората половина на XX век се засили проектният принцип, който обединяваше групи от изследователи, водени от една хипотеза и набиращи аргументи за доказването ѝ в различни времена и пространства на изследвания процес. Тоест промени се инфраструктурата на изследователската работа.

За голяма част от различните национални полета благодарение на позитивизма и социологизма от предходните десетилетия бяха натрупани резултати, върху които новите поколения учени можеха да се опират: да ги свързват, да ги интерпретират, да ги подчиняват на теоретични модели и т.н. Забележително е върху каква библиография стъпва Пиер Бурдийо/Burdiyo (2004) в изследването си за генезиса и структурата на литературното поле. В конкретни случаи, които описвам, ще дам само два примера.

Почти веднага след смъртта на Хуго фон Хофманстал (1929) неговият архив започва „да се събира“ и да се документира публично на страниците на двумесечното списание „Корона“. В по-нови времена изданията на „Хофмансталовото общество“ от 1964 г. продължават тази традиция и до днес публикуват изворов материал, проучвания и поддържат една текуща световна библиография върху Хофманстал. Натрупаните и по тези канали източници позволяват да се публикува едно критическо пълно издание на неговите съчинения в 40 тома (Hofmannsthal 1975-2011), в което всяко едно произведение е представено във всички свои варианти и редакции, заедно с документи за възникването му, за публикуването и разпространението му, за персонална и публична рецепция и т.н. На това място бих желал да отбележа един важен практически момент. Голя-

ма част от натрупаните крайни резултати са в следствие на докторантури, ръководени от професорското тяло, което стои в основата на издателския проект.

Подобен „архив“ представлява и проектът на Виенския университет „Херман Бар“ (<https://www.univie.ac.at/bahr/zum-projekt>). Базите данни в подобни комплексни архиви позволяват научно основано проучване и изследване на споменатите автори от всички заинтересовани учени по света. Вторият пример е свързан с развитието на темата „Виенска модерност“. Успоредно с нейното конструиране и налагане като световна изследователска територия, свързана с общество, политика, култура, видове изкуства и техните обвързвания едно с друго, наличните архиви в отделните области се дигитализират – общото архивно наследство в библиотеки, музейни и архивни институции в Австрия се осъществява почти лавинообразно след средата на 90-те години на XX век. Изследователското поле „Виенска модерност“ се оформя през 80-те години на XX век и подтик за това дават публикациите на Карл Шорске (Schorske 1982). Последва активно натрупване и обработване на материал (включително чрез някои световни изложби), а през 1994 в университета в Грац се слага началото на един мега-проект „Spezialforschungsbereich Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900“ (<http://www-gewi.uni-graz.at/moderne/>), който обединява 15 отделни проекта от 7 хуманитарни дисциплини и функционира в продължение на 10 години, като реализира множество научни публикации – от критически издания на текстове до поредицата „Студии върху модерността“ (Studien zur Moderne). По този начин се осъществява обрат в австрийската литературна история, свързан с налагането на образа на Виенската модерност в нея – с всички положителни последствия от това, включително и в сферата на културния туризъм.

За състоянието на българското литературоведско поле в годините на този обрат може да се говори много, но определено то се характеризира чрез няколко негативни качества: липси, наваксване, изследвания „на парче“ и др. Колко от нашите „канонични“ автори имат критически пълни издания като Хофмансталовото? (Донякъде, но само донякъде в този дух са налични пренебрежимо малко издания: върху творчеството на Христо Ботев, Алеко Константинов, Петко Ю. Тодоров, Пейо Яворов и Асен Разцветников. В изданието на Гео-Милевото творчество например освен непълноти, могат да се наблюдават, за жалост все още, цензурни подходи.) Дори отдавна спрялата поредица „Литературен архив“ на ИЛ на БАН е белязана с научна несигурност поради манипулативното подбиране на материала в нея. А къде са нашите текущи пълни библиографии – поне на „каноничните“ автори? Къде са големите институционални проекти? Там, където се създадоха екипи, като например в НБУ, резултатите от един цялостен проект като проучването на литературата на НРБ са позитивно показателни. Например изследванията на Пламен Дойнов преподреждат вече представи за литературата ни от социалистическия период. На това място би трябвало да се отбележат както фигурата на Михаил Неделчев така и неговата цялостна литературно-изследователска дейност, която е била винаги практически обвързана с литературното поле – издател, коментатор, критик, и затова насоките, които дава например трудът му за литературноисторическата реконструкция (Неделчев/Nedelchev 2011), са ценни за всеки, който се заема в днешни времена с подобна работа.

Проучванията ми по темата за културен трансфер между Виенската модерност и модернизирателската се българска култура в периода от към 1890 до 1944 г., както и върху българската преводна и театрално-постановъчна рецепция на творби от Херман Бар, Хуго фон Хофманстал и Артур Шницлер, които започнах и провеждам в историческия период на шрихириания в началото обрат в литературознанието, ме изправи практически пред голям брой проблеми, които осветляват темата на настоящия симпозиум в раз-

лични аспекти. В изложението представям предимно тези, които съм установил и наблюдавал в работен режим. Методологията ми е свързана с разбиранията за системност, за процесуалност, за комуникация.

На първо място, когато формулирах темата за проучване, тя бе коментирана от тогавашния ръководител на Института по сравнително литературознание на Виенския университет проф. Алберто Мартино като интересна, продуктивна и ... необхватна за сам изследовател. Самата тема за Виенската модерност тъкмо се беше превърнала в мода и според проф. Мартино дори виенчани все още не си спомнях кой е Петер Алтенберг, но скоро им предстоеше да научат. Така че поне тематично бях донякъде адекватен на австрийския стремеж за промяна в тяхната литературна история. В България колегите, с които разговарях, се опитваха да ме отклонят от подобно непродуктивно проучване – в този момент нямаше почти никаква памет за каквото и да е виенско влияние върху българската култура и литература. Най-малко за екип и проект по тази тема и с тази методология в началото на 90-те години на XX век в България не можеше и дума да става. По-късно, когато през 1997 г. направихме усилие с университетските учени Емилия Стайчева, Ана Димова и Добрин Добрев да защитим проект с подобни измерения пред Националния научен фонд, начинанието не беше подкрепено и не се осъществи. В това време бях издал антология (Влашки/Vlashki 1996), в чиито коментарни рубрики бяха вече очертани векторите за едно обхватно рецептивно проучване.

По темата в България не бяха налични никакви предхождащи изследвания с изключение на някои обзорни, по-скоро популяризаторски, с много пропуски в тях, статии. Единственото налично по-цялостно проучване върху австрийска драматургия вкл. инсценировки на „Електра“ от Хофманстал и „Викът на живота“ от Шницлер на сцената на Народния театър на Яна Мутафчиева/Mutafchieva (1987), по-скоро само констатира някои факти (примерно в него напълно липсват постановките по Херман Бар), но не дава обяснение за трансфера, за рецептивните мотиви и механизми. В областта на поезията за методически предписания претендира само Симеон-Хаджикосев/Hadzhikosev (1974), в чието изследване за българския символизъм цялостната представа за Виенския модернизъм се основава на една австрийска биография на Хуго фон Хофманстал. Също така в „Български книги“ липсват някои заглавия от автори на виенската модерност, а периодиката е изцяло непроучена. Изключително малкото материали, на които можех да се опра в известен смисъл, бяха свързаните с Теодор Траянов дисертации и сборници от конференции. Но и те къде предпазливо, къде не толкова работят без биографични основания и без познаване на цялостното разпиляно из старата периодика творчество на автора.

Т.е. трябваше да се започне почти от кота нула с литературната археология. Това положение не може да бъде продуктивно в началото на XXI век и е една от причините за загубата на интерес към българската литературна история в европейски и световен контекст. В много страни по света този етап на подготвителна изследователска работа е отдавна завършен, като например посоченото в началото критическо издание на творчеството на Хофманстал в 40 тома, което събира на едно място контекстуални, текстологични, рецептивни, биографично-мотивационни и т.н. основи за проучването и интерпретацията. А когато подобна база липсва и трябва да се изгради чрез проучвания на терен, учените в днешния глобален и дигитален свят бързо намират по-продуктивни други занимания. Същевременно, когато по една научна тема не се работи, т.е. липсват провокации, в режима на нейното преподаване се повтарят и затвърждават „канонични“ постановки, с които израстват и новите поколения изследователи.

В моя конкретен случай късно започнаха да се появяват и проучванията в „Периодика и литература“ (в началото на изследователската ми работа бяха налични само

първите два тома). Късно се появиха и дигитализатите на сайта „Българският литературен модернизъм“ (<http://bgmodernism.com/>), за жалост без възможност за текстово търсене в тях. Същото се отнася и до дигитализирането на други периодични издания. За дигитализация на архивното наследство в България се заговори едва преди десетина години. Като имаме предвид, че оригиналите на периодиката са достъпни предимно в двете депозитни библиотеки в България, а архивните материали са разпилени из цялата страна, като в отделни случаи и дори не са описани (а информация за тях има налична в инвентарни книги), става ясно, че литературно-археологическата работа, която да гарантира сигурна научна основа на проучването, е почти непосилна за сам изследовател като времеви, а и като финансов ресурс. За жалост проекти в тази посока не се подкрепят с охота и размах. В този контекст проектните инициативи на Института по литература към БАН макар и закъснели, бавни и не съвсем технически модерни представляват верния подход към възможност за промени, които след десетилетия биха могли да преодолеят липсите на българския литературоведски позитивизъм и да осигурят на изследователите сигурна основа за „преосмисляне на канона“ от гледна точка на литературната наука.

След като бъде осигурен (дигитален) достъп до обработените архиви, литературните историци могат да започнат своята реконструктивна работа. В помощ би трябвало да им бъдат широки като тематичен обхват и дълбоки като проверено познание контекстуални проучвания (като например изследването на Емил Димитров/Dimitrov 2012). Както подчертава и Михаил Неделчев, литературноисторическите реконструкции не водят пряко към промяна в литературната история:

Чрез литературноисторическите реконструкции, с конструирането, формулирането, създаването на новите литературно-исторически сюжети даваме/представяме някак паралелно самостоятелно стоящи спрямо големия наратив разкази. Дори и когато са убедително направени, те винаги стоят като хипотези. Ако голямата история не ги припознае и приласкае. За да бъдат интегрирани в нея, те трябва да бъдат вече разказвани като нещо „готово“ и дори пределно известно, като нещо познато. Само така може да станат елементи от общото *повествование*. Инак винаги ще бъдат отхвърляни като чужди тела (Неделчев/Nedelchev 2011: 16).

Припознаването на вече реконструирани от изследователите сюжети на литературната история би могло да стане единствено в дискуссионна среда. За това са необходими както научни така и по-широки форуми (полето, на което може да се случи промяната, са научно-изследователските университети, в които научната дискусия и новите литературно-исторически сюжети се включват в образователния процес), а също и продължителност на процеса, която да успее да преодолее днешния разпад на литературноисторическата дискуссионност (една текуща библиография на рецензиите и критическите отзиви спрямо отделните изследователски резултати би била от съществено значение).

С оглед на тези наблюдения от практиката трудно бихме очаквали скоро и бързо да се осъществи научно обоснован, работещ с модерни методологии нов литературно-исторически разказ, особено за култура и литература като българската, която има исторически вкоренен рецептивен характер. Т.е. преди да се натрупа по емпиричен път голямо познание не само за отделните явления в българското литературно поле, но и за трансферните практики и продукти (у нас все още критиката на превода например е по-скоро периферна научна сфера), както и за личните, локалните, националните, регионалните и световните контексти. Подобно комплексно – научно базирано, дълбоко, широко и достъпно познание би могло да позволи обосновани и обхватни литературноис-

торически реконструктивни подходи и би могло да е основа за широки дискуссионни практики.

ЛИТЕРАТУРА

- Бурдийо 2004: *Бурдийо, П.* Правилата на изкуството: Генезис и структура на литературното поле. София: ИИ 12 часа (Burdiyo 2004: *Burdiyo, P.* Pravilata na izkustvoto: Genezis i struktura na literaturnoto pole. Sofia: IK 12 chasa).
- Влашки 1996: *Влашки, М.* Веселият апокалипсис: естетика и литература на виенския fin de siEcle. Съставител, отчасти превод, бележки и послеслов. Пловдив: Пигмалион (Vlashki 1996: *Vlashki, M.* Veseliyat apokalipsis: estetika i literatura na vienskiya fin de siEcle. Sastavitel, otchasti prevod, belezhki i posleslov. Plovdiv: Pigmalion).
- Димитров 2012: *Димитров, Е.* Памет, юбилей, канон: увод в социологията на българската литература. София: Изток-Запад (Dimitrov 2012: *Dimitrov, E.* Pamet, yubiley, kanon: uvod v sotsiologiyata na balgarskata literatura. Sofia: Iztok-Zapad).
- Мутафчиева 1987: *Мутафчиева, Я.* Австрийската драматургия и нейната реализация на сцената на Народния театър от началото на века до 1944 г. София: Народна култура (Mutafchieva 1987: *Mutafchieva, Y.* Avstriyskata dramaturgia i neynata realizatsia na stsenata na Narodniya teatar ot nachaloto na veka do 1944 g. Sofia: Narodna kultura).
- Неделчев 2011: *Неделчев, М.* Литературноисторическата реконструкция. София: Просвета (Nedelchev 2011: *Nedelchev, M.* Literaturnoistoricheskata rekonstruktsia. Sofia: Prosveta).
- Hofmannsthal 1975-2011: *Hofmannsthal, H. von.* Sämtliche Werke in 40 Bänden. Frankfurt am Main: Fischer.
- Schorske 1982: Schorske, C. E. Wien – Geist und Gesellschaft im Fin de Siècle. Deutsch von H. Günther. Frankfurt am Main: Fischer.